

Веберовият дух на капитализма – предвестник на рисковото общество

За кредитоспособния човек – „героят” на ранната и късна модерност

Анна Делчева Кълцева

Югозападен университет „Неофит Рилски”, Благоевград

The Weber’s spirit of capitalism - a precursor to the risky society

About the creditworthy person - the "hero" of early and late modernity

Anna Delcheva Kalzeva

South-West University „Neofit Rilski”, Blagoevgrad

Abstract: *The creditworthy person is the real "hero" of our time, but he isn't a discovery of modernity. In 1905 the father of sociology Max Weber "discovered" the creditworthy individual to be the bearer of the capitalism spirit. "The spirit of capitalism is the creditworthy person," Weber writes in his main work "The Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism" and admits that the true measures and characteristics of the spirit of capitalism were set in the 18th century by one of the founding fathers of USA, Benjamin Franklin. Under the conditions of late modernity the creditworthy person again has a fundamental role in our society considered as a risky society in accordance with the definition, given by Ulrich Beck in "The Risky Society - On the Way to Another Modernity".*

Key words: *Max Weber, spirit of capitalism, risky society*

Кредитоспособният човек е истинският „герой” на нашето време, но той не е откритие на съвременността. Още през 1905 г. кредитоспособният индивид е „открит” от основоположника на социологията Макс Вебер като носител на духа на капитализма. „Духът на капитализма е кредитоспособният човек”, пише Вебер в основния си труд „Протестантската етика и духът на капитализма”¹ и сам признава, че истинските измерители

¹ Всички цитати от Макс Вебер са правени по http://tower-libertas.ru/wp-content/uploads/2013/10/Max_Veber_-_Protestantskaya_etika_i_dukh_kapital.pdf

и характерни белези на духа на капитализма са заложили през 18 век в проповедите на един от основателите на САЩ Бенджамин Франклин. За Вебер Франклин е олицетворение на капиталистическия дух и протестантската етика. Моралните ценности, както изтъква Франклин, цитиран от Вебер, са подчинени и трябва да служат на целта за повече благосъстояние, натрупване на пари и богатство. Затова и носителите на капиталистическия дух са безразлични към църквата. За своята епоха Макс Вебер посочва среднозаможните занаятчии като основните носители на духа на капитализма.

Макс Вебер е повече анализатор на своята съвременност и в много по-малка степен критик, вдъхновен от голямата роля на науката в индустриализираното модерно общество. Анализирайки предпоставките за създаване на това общество и неговия капиталистически дух, Макс Вебер приема като естествено подчиняването на моралните ценности на стремежа към печалба. Той по никакъв начин не се опитва да прави прогнози как това би се отразило на промените в обществото през следващите десетилетия. Но от позицията на повече от век, изминал от публикуването на „Протестантската етика и духът на капитализма”, днес можем да направим извода, че Макс Вебер се оказва предвестник на рисковото общество, в което живеем и което тук се разглежда в смисъла на определението, дадено от Урлих Бек в „Рисковото общество – по пътя към една друга модерност”. Определението има морални основания, характеризиращи се с лична, политическа, държавна и глобална безотговорност към първостепенните условия за живот на планетата и цивилизацията. „Хората сякаш действат в свое отсъствие, те са активни физически и пасивни морално и политически”, отбелязва Урлих Бек и прави подробен анализ на робския цивилизационен морал в края на 20 век, когато „вината и отговорността се прехвърлят, а не се поемат пред лицето на настъпващите катастрофи”².

В тези условия на късната модерност кредитоспособният човек отново има основополагаща роля в обществото. Той е личност, която работи неуморно и бързо се съгласява да приеме всякаква работа, ако остане без такава. Съгласява се да работи за онази заплата и за онази стойност, която му се предлага от корпорациите, на които е подчинено всичко в днешния свят. Дори когато заплащането е под влаганя от него труд, се съгласява да стане собственик на кредитни карти, чрез които от него се взима всичко, което има като

² Урлих Бек „Общество риска – на пути к другому модерну”

http://www.libma.ru/kulturologija/obshestvo_riska_na_puti_k_drugomu_modernu/p1.php

парични средства. Защото тези карти не правят нищо друго, освен да накарат неплатежоспособния работник да купува и да затъва финансово все повече и повече. Така за този носител на днешния дух на капитализма, на духа на глобализираното общество изплащането на един или няколко кредита се превръща в главна мисъл, в първостепенна рационална основа на неговото съществуване. Потънал в клопката на финансовата зависимост, днешният носител на духа на късната модерност – кредитополучателят, рядко или никога не обръща внимание на глобалните рискове, които застрашават живота му. Като смята, че е защитен от тях или в знак на пълно отчаяние се примирява с мисълта „Да става каквото ще”.

Кредитоспособният индивид днес, както в епохата на индивидуализираното индустриализирано модерно общество на Макс Вебер, е сред героите на своето време и продължава да е основен носител на духа на капитализма. Той работи, за да плаща ипотека, телевизор, кола, хладилник или най-новия модел айфон. Колкото и да се опитва да не мисли за тази обвързаност и зависимост от кредитните институции, героят на нашето време е посветен на тях. Отдаден им е емоционално и рационално, но не от сърдечна привързаност, а от финансови задължения, които няма как да не спазва. Всяко нарушение на договора с кредитозаемателя води до физически, физиологически, съдебни последици, които дебалансира, деструктурира и деградира човешкия живот. Затова героят на нашето време живее, за да бъде съвестен кредитополучател. Този избор е личен. Смятан е за естествен избор и естествено право в условията на съвременното общество, чиито основни измерители се свеждат до потребление на стоки и пари, а след тях на още по-нови стоки и по възможност на повече пари. Зигмунд Бауман определя процеса като същност и основа на глобализацията, която не е нищо друго освен „тоталитарно налагане на правилата на финансовите пазари в целия свят”³.

В условията на глобализация процъфтява потребителското общество, което Бауман нарича „общество на непрестанното желание”. След всяко желание идва забравата – забравата за стоката, за вещта, която по един или друг начин вече е консумирана и затова е станала безинтересна. Но пък забравата детерминира ново желание към потребяването, имането, притежаването на друга стока. Така потребителското общество в условията на глобализация се самовъзпроизвежда, но това не произвежда дългосрочно задоволство и в крайна сметка – не прави личността щастлива. Което няма никакво значение за корпоративното управление на съвременния свят, след като потреблението на стоки и услуги нараства с различни темпове в

³ Бауман, З. Последствия для человека и общества: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/bauman-globalizaciya-8l.pdf>

различните страни по света. Би имало значение, само ако потреблението спре и страстта към нови предмети за притежание секне. Но както изтъква в лекцията си „Хватката на капитализма и фашизма” професор Ричард Улф, още не е дошло времето за това, още не е настъпил моментът, когато работниците в различната им днес съсловна и индивидуална същност, ще спрат да купуват и ще спрат да ходят на работа. Още е твърде неясен образът на алтернативата. На този етап от развитие на човечеството това все още е само химера и невъзможна реалност. За да не се случи тя, се грижат средствата за масова информация, неправителствени организации, стотици места и възможности за забавление, секти, дори управляващите тела на обществата в държавите по света.

Едно от решенията може да се открие в източната философия. То е формулирано преди 25 века от Гаутама Буда. „Всяко страдание идва от желанието”, казва Буда. В будизма преодоляването на всякаво желание е основна морална същност и житейска цел. Желанието се свързва с животинската природа на човека, затова Буда отговаря на своите критици: „Аз победих животното в себе си”. Интересен е фактът, че Макс Вебер демонстрира явен интерес към източната философия. В статията „Стопанската етика на световните религии” немският мислител набляга върху етиката на индуизма, която за него е „най-последователната антитеза на пуританските норми за живот и поведение”. Макс Вебер разкрива как протестантската етика мотивира аскетизма по отношение на забавленията, но като компенсация стимулира стремежа към натрупване на блага, на богатства. „На хората не им се позволява да се отдават на лукса, който е в състояние капиталът да купи, те са принудени да го инвестират и реинвестират непрекъснато”⁴.

Както в епохата на Макс Вебер – края на 19 и началото на 20 век, така и в края на 20 век и началото на новото хилядолетие, в значителна степен обществото в своята съвкупност е морално пасивно. В дълбоката си изначална онтологична същност причините за това са свързани с първосигнални основания. Или казано по друг начин, мисълта за физическо оцеляване и стремежът за някакво относително социално благоденствие предизвикват морална и политическа пасивност. Именно тази пасивност Урлих Бек поставя в основата на рисковото общество. Моралната и политическа пасивност детерминира благоприятните условия за възникване на рисковото общество, неговото съществуване и бъдещо процъфтяване, независимо от реалната възможност за самоунищожение на човечеството и

⁴ Вебер, Макс. Протестанска етика и дух капитализма, http://tower-libertas.ru/wp-content/uploads/2013/10/Max_Veber_-_Protestantskaya_etika_i_dukh_kapital.pdf

живота на планетата. „Хората търпят рисковете, за да не загубят работата си”, отбелязва Урлик Бек в началото на 80-те години на 20 век. През 1904-1905 г. Макс Вебер разсъждава как „духът на капитализма” се сблъсква с традиционализма на протестантското и католическо общество, но побеждава заради онзи първосигнален страх за физическо оцеляване. Процесът се определя от различни изследователи като разомагьосване на действителността, в която религиозните опори и основи на живота са отнети и хората трябва да си създадат нови такива, за да осигурят както прехраната, така и сигурността си. На прага на 20 век „изоставени от Бог в своето съществуване, хората, за които той е станал непостижим, непонятен, се оказват оставени сами на себе си, абсолютно самотни. Те трябва със собствени усилия да създадат онова, което са изгубили – да се борят срещу появилата се несигурност, като създадат сигурност на земята. Трябва да проникнат в света, да го преобразят, да го „разомагьосат”, да го модернизират”⁵.

Макс Вебер завършва „Протестантската етика и духът на капитализма” в начало на 20 век – време, определяно като начало на модерността. Самото понятие „модерност” на границата между два века има всеобхватен пълнеж от новости и промени в почти всички сфери на живота – стопанска, социално-икономическа, социо-културна, религиозна, творческа, научна. Макс Вебер е преди всичко анализатор на модерността, който допуска известни разминавания в тезите си в „Протестантската етика и духът на капитализма”. Пример е изразеното още в първите страници мнение, че „стремежът към предприемачество няма нищо общо с капитализма”. След това в хода на анализа Вебер отбелязва: „Алчността е ирационален стремеж, но пък капитализмът е тъждествен със стремежа към печалба и рентабилност, а това е нещо рационално”.

Рационализацията на обществото като основен белег на индустриалното общество в новата епоха на модерността е сред основните въпроси за немския мислител. В тази епоха Бог вече „е мъртъв”, както провъзгласява Ницшевият Заратустра. Но мъртъв е не Бог като творческа, деиндивидуализирана, всепроникваща сила на природата, която създава живота във всичките му многообразни форми и движения. Мъртъв е богът, описван и налаган от църковните догми векове наред. В края на 19 и началото на 20 век настъпва моментът да се прояви на практика твърдението на Джон Лок, изречено през 17 век, че „Бог създава човека и го оставя. Животът е лична отговорност”. Вековете на човешката история разкриват колко трудно човечеството се съгласява в своята целокупност да поема отговорност. Почти до

⁵ Бек, Урлик. Рисковото общество, София, 2013, с.147

епохата на индустриализираното общество тази отговорност е поемана от църковната институция. Но модерността разомагьосва света и хората трябва сами да изградят своя добър за живеене свят. Процесът е болезнен и труден както в социално-психологически, така и в икономически, политически и религиозен аспект. Трудността е формулирана в края на третото десетилетие на 20 век от Ерих Фром като „бягство от свободата” – нежелание да се поеме отговорност за развитие, за положителна промяна в личен и обществен план. Нежелание, предизвикано от столетия формирано мислене и поведение, за което Имануел Кан пише през 18 век: „Хората все още имат нужда някой да ги ръководи и не си служат с увереност със собствения разсъдък”⁶. Тази забележка на бащата на немската класическа философия е актуална и днес, колкото и подобен извод да предизвиква несъгласие и противопоставяне. Пример и аргумент в защита на този извод са общите за всички държави по света екологични и финансови проблеми, и пасивното отношение на обществото към тях.

Макс Вебер не се концентрира върху проблема „бягство от свободата”. За неговото време този проблем все още няма ясни очертания или не поне толкова категорични, че да предизвикат интерес и анализ на учения социолог. След три десетилетия това ще направи Хосе Ортега и Гасет, като покаже „бунтът” на обществото от материално задоволени, но безотговорни и духовно бедни личности. Социално-философските усилия на Макс Вебер са концентрирани към това да „разбере епохалното значение на освобождаването на хората от традиционните жизнени форми, което започва с модерността. На прага на 20 век в центъра на неговото внимание е стояло откъсването от традиционния свят на религиозните връзки, в които отвъдният и земният свят са все още неразличимо слети”⁷. И без сам да предполага, Макс Вебер е показал основните характеристики не просто на „героя” на своето време, а и на човека на 20-ти и началото на 21-ви век – кредитоспособният човек. Но ако през 1904-1905 г. този човек „изглежда” щастлив и носи духа на капитализма, днес той е тъжен, самотен и обезверен. Освен ако не е открил за себе си друго щастие, различно от материалното желание и трупането на богатство.

⁶ Кант, И. Отговор на въпроса „Що е просвещение”, <http://www.litclub.bg/archiv/broi33/kant.htm>

⁷ Бек, Урих. Рискното общество, София, 2013, с.147

Literature:

Bauman, Z. Posledstviya dlya cheloveka i obshtestva: <http://yanko.lib.ru/books/cultur/bauman-globalizaciya-81.pdf>

Bek, Urih. Riskovoto obshtestvo, Sofiya, 2013

Veber, Maks. Protestanskaya etika i duh kapitalizma, http://tower-libertas.ru/wp-content/uploads/2013/10/Max_Veber_-_Protestantskaya_etika_i_dukh_kapital.pdf

Kant, I. Otgovor na vaprosa „Shto e prosveshtenie”, <http://www.litclub.bg/archiv/broi33/kant.htm>

Lok, Dzhon. Dva traktata za upravlenieto, Sofiya, 1996

Nitsshe, F. Tay reche Zaratustra, Sofiya, 1994

Ortega i Gaset, Hose. Buntat na masite, Sofiya, 1993

From, E. Vyagstvo ot svobodata, Plovdiv, 2001

Анна Делчева Кълцева е докторант по Социална философия в катедра “Философски и политически науки”, ЮЗУ “Неофит Рилски”.